

פרשת וזאת הברכה – ברכת משה לישראל ולשבטים

שממערב לירדן, לפני מותו. הפשט בפסוק הוא לפי הכתיב 'אשדת' במילה אחת, והפסוק כולו עוסק בהופעת ה' במדבר, לאורך מסעות בני ישראל, עד לתחנה האחרונה של משה. המדרש, לפי הקרי – 'דת נתונה מאש', מקדים ומטרים את תוכן ההתגלות – 'תורה צוה לנו משה' (שבהמשך) – לתוך תיאור ההתגלות.

'עמים' הם שבטים, שבטי ישראל, שה' אוהב אותם (רש"י), והפועל 'חבב' בא מארמית (כמו 'תה' = ובא). או שה' מביא אותם אל סתרי שכנתו (רמב"ן), מלשון 'חבא', כמו 'חביון עזה' המתאר את ההתגלות בהר פארן (חבקוק ג', ד). אולי רמז למשפחת חובב = יתרו, שהצטרפה למשה ולישראל בהר סיני (ר' רשב"ם).

לשון יחיד, חוזר לכלל ישראל שהיו כאיש אחד בהר סיני (רש"י לשמות י"ט, ב').

חוזר לשבטים, ש = עמדו בתוך = למרגלות הר סיני (רש"י).

חוזר שוב אל כלל ישראל, אשר 'ישא' = יקבל את 'הדברים' = עשרת הדיברות. הן הן 'תורה' אשר 'צוה לנו משה' – והיא מבוססת על המורשה של יעקב אבינו.

ה' מלך לעלם ועד' בישראל, מכוח האספה של ראשי העם וזקניו, בהר סיני, כמו בכל המלכה של מלך בשר ודם, שאספת נציגי העם מקבלת את מלכותו (כך פירשו רש"י ורמב"ן). ויש שפירושו על משה (ראו חזקוני ורמב"ן).

ראשי השבטים (כמו 'ראשיכם, שבטיכם', דברים כ"ט, ט) כאיש אחר.

עכשיו הוא מדבר כנגד כל ישראל (לשון רש"י), כלומר, חוזר ומתקשר לפתיחה (כמו

א. ברכת השיר הפותחת

ברכת השיר הפותחת מכוונת לכלל ישראל, ויש בה שני חלקים. החלק הראשון לפני הברכות לשבטים, והשני בסוף, אחרי הברכות לשבטים. כך, הברכות לשבטים נמצאות בתוך, מעין 'כורך' של הברכות לכלל ישראל. השם המרמז על הקשר בין שני החלקים של השיר הכללי הוא 'ישר ון': "ויהי בישר ון מלך..." < "אין א-ל ישר ון..."

אמנם לפי רש"י, כבר הפסוק "ברזל ונחשת מנעלך..." חוזר מן השבטים אל עם ישראל כולו. הקשר בין שני חלקי הברכה הכללית מתבהר: המלך יוביל את צבא ישר ון לכיבוש הארץ בעזרת "רכב שמים" אשר "בגאותו [שוכן] שחקים", ושולט במעונו השמימי כמו בארץ, "ומתחת זולעת עולם, ויגרש מפניך אויב..."

ברכת השיר הכללית מסודרת במבנה הבא:
א. הופעת ה' מסיני, משעיר ומפארן, בחירת ישראל, "תורה צוה לנו", מלך לשבטי ישראל.

ב. [הברכות לשבטים].
ג. כיבוש הארץ בעזרת ה', ביטחון ושפע בברכתו.

ב. פירוש הברכה הכללית

וזאת הברכה, אשר בך
משה איש האלהים –

עד כאן נקרא 'משה האיש'/'האיש משה' רק כאן, בדברו האחרון, נקרא 'איש האלהים'. 'איש', משום שעומד למות כאיש "לפני מותו" (וראו רש"י) / 'איש האלהים', מפני שגם ברכתו האחרונה היא 'דברי א-להים' על בני ישראל (ראב"ע ורמב"ן).

מקומות ההתגלות, הופעת ה' לישראל במדבר, כאשר הופעת ה' נדדה עם בני ישראל במסעיהם. מעמד הר סיני ומתן תורה עברו גם הם מסיני לשעיר ולפארן. כך מתוארת ההתגלות של סיני גם בשירת דבורה, בנבואת חבקוק (ג') ובתהלים ס"ח.

ובא ה' והופיע מרבבות עם קדוש שחנו בקדש [ברנע], ובקדש [מדבר צין].

'מין' = דרום; מדרום למחנה ישראל בערבות מואב, התנשא הרכס של אשדות הפסגה, מעליו הראה ה' למשה את הארץ

אף חבב עמים –

כל קדשיו בידך –

והם לרגלך –

ישא מדברתיך –

ויהי בישרון מלך –

יחד שבטי ישראל –

ברזל ונחשת מנעלך –

סיני, שעיר, פארן –

ו תה מרבבת קדש –

מימינו אש ת למו –

המקום אשר תדרך כף רגלכם
בו, לכם יהיה" (דברים י"א, כ"ד).

ג. הברכות לשבטי ישראל – לפי סדר נחלות (מדרום-מזרח לצפון-מערב)

**יחי ראובן ואל ימת,
ויהי מְתֵיו (=אנשיו)
מספר [חשוב] –**

שבט ראובן היה בסכנת כרת. יש
אומרים מפני הדברים הקשים
שאמר עליו יעקב אבינו
(בראשית מ"ט, ד', וכך פירשו
רש"י ורמב"ן), כי ברכת משה
מקבילה לברכת יעקב. יש
שפירשו, מפני שבני גד וראובן
לקחו על עצמם לעבור חלוצים
לפניהם במלחמות ארץ כנען,
ולכן הם זקוקים לתפילת משה
עליהם (רמב"ן בפירוש שני).

לדעתי, שבט ראובן הוכה קשות
במרד דתן ואבירם (במדבר ט"ז,
י"ב-ל"ד), והיה בסכנה גדולה
במקום מושבו בעבר הירדן, ובני
גד הקיפו אותם בחגורת מגן
(ראו רשימת ערי גד, במדבר
ל"ב, ל"ד-ל"ו, בניגוד לתיאור
הנחלות ביהושע י"ג) כי היו בני
גד חזקים יותר, כמפורש בברכת
יעקב ובברכת משה (גדוד יג. ';
'כלביא שָׁכַן').

אין סתירה בין הפירושים, כי
חולשת השבט במדבר ובנחלה
היא תוצאה מדברי יעקב, ובאה
ברכת משה למתק ולתקן את
דברי יעקב, מבלי להזכיר
בפירוש חטאים ובכורה.

**וזאת [הברכה] ליהודה, ויאמר:
שְׁמַע ה' קול יהודה,
ואל עֲמו (=שבטו ונחלתו)
תביאנו [לשלום],
ידיו רב לו,
ועֲזָר מצריו תהיה –**

הברכה ליהודה קצרה, ובניגוד
לברכת יעקב איננה מזכירה את
גדולת השבט, ואת מעמדו
כמנהיג. שני השבטים המנהיגים
בברכת יעקב הם יוסף ויהודה,
ואילו שני השבטים המנהיגים
בברכת משה הם יוסף ולוי
(=יהושע בן-נון, ואלעזר בן אהרן
הכהן).

שהראינו בהסבר לעיל), וכיבוש
הארץ היא המשך למלכות ה'.
צבא ישראל הוא צבא ה',
ומנעליו הם כינוי לכלי נשקו.
אולם רש"י ורמב"ן פירשו
'מנעליו' = 'מנעוליו', על סגירת
הגבולות מפני אויב.

השורש 'דבא' מופיע רק פה,
ואין לו רע בכל המקרא (ראב"ע).
אונקלוס תרגם לפי ההקשר
'תוקפק', כלומר, כימי עלומיך
(= של צבא ישראל וחייליו) כך
תוקפק וחוזקך, וסביר מאד
שהוא היפוכו של 'דאב' (=צער
ויגון, וראה רש"י). יש שפירשוהו
מלשון שפע, משורש 'זוב', כי ד'
וז' מתחלפות (רמב"ן).

מתקשר למעלה, אל 'ויהי
בישרון מלך', כפי שהראינו
בהסבר לעיל.

בחלק מספרי בית שני שבמקדש
היה כתוב 'מעון', וכך רמוז גם
בתהלים צ', "תפלה למשה איש
הא-להים, א-ד-נ-י מְעוֹן אֶתָּה
היית לנו דֵר וְדָר".

תיאורי רִכָּב שמים = שחקים =
מעונה מתארים את כבוד ה'
וגדולתו, שמן השמים פורש
'זרעת עולם' כדי לבוא 'בעזרך',
ולהכות את אויבי ישראל. אפשר
שיש דו-משמעות במילה
'מתחת' = מותח זרועות עולם
אל הארץ מתחת.

בדד עין יעקב, אל ארץ דגן
ותירוש –

השמים יורידו ענני טיפות טל,
בנחת ולא בסערה, כמו 'ערפל'
(ודומה לו 'ערף' כמטר לקחי',
בשירת 'האזינו').

וכימך באַךְ –

אין כאל-ישרון –

**רִכָּב שמים, עֲזָרְךָ
[הוא אשר] ובגאותו
[שוכן] שחקים
[הוא השוכן ב] מעונה ...**

מעונה א-להי קדם –

וישכן ישראל בטח –

אף שמיו יֵעַרְפו טל –

עם נושע בה' –

[הוא] מִגֵּן עֲזָרְךָ –

ואשר [הוא] חרב גֹּאֲתֶיךָ –

וַיִּחַש אֵיבֶיךָ לָךְ –

ממנו ניצחונותיך – ירז ויצטמקו אויביך בהדרגה,
כמו שנאמר: 'מעט מעט אגרשנו
מפניך, עד אשר תפרה ונחלת
את הארץ' (שמות כ"ג, ל',
וכמוהו דברים ז', כ"ב-כ"ג).

ואתה על במותימו תדרך – על שדות הקרב והנחלה
תציב רגליך, כמו שנאמר: "כל

אינו רשאי לצאת אחריהם ..."
(חזקוני שם).
לפי פירושו של 'חזקוני', כל הפסוקים ממשיכים בשבח אהרן ובניו, כוהנים גדולים וגם מורי תורה לישראל, שמוסרים את עצמם לקדושה, ומתעלים מצערם האישי. באהרן הגיע הדבר לידי כך, שביום השמיני, כשמתו שני בניו במשכן, אסור היה לו לצאת מקדושתו ולהיטמא להם, ולא ידע בקבורתם ובאבלם "כי שמרו אמרתך, ובריתך ינצרו".
ולכן,

**"יורו משפטך ליעקב,
ותורתך לישראל,
ישימו קטורה באפקך,
וכליל על מזבחך".**

וסיום הברכה, ה' יברך את כוח מנהיגותם של הכוהנים הגדולים ראשי שבט הלוי, הם מנהיגי המשפט והתורה והמקדש, נגד כל מי שיקום לערער את מעמדם –

**יְרַךְ ה' חֵילו,
וּפְעַל יָדָיו תִּרְצֶה,
מִחֵץ מְתַנְּיִם קָמְיו,
וּמִן יוֹ, מִן יָקֵם מִן.**

**לבנימן אמר:
ידיד ה' יש'ן לְבָטַח עליו,
חֲפָף עליו כל היום,
ובין כתפיו שָׁכַן –**

נחלת בנימין כולה נחשבה נחלה מקודשת, שכן בספר יהושע (י"ח) נאמר, שנחלת בנימין מוקפת נחלות יהודה ואפרים, ראובן [ממזרח לירדן יריחו] ודן [ממערב], ואלה הם ראשי הדגלים במחנה ישראל סביב למשכן (במדבר ב'). כמו כן משמע מספר יהושע (י"ח), ש'כתף' יש (כמעט) רק בנחלת בנימין – "כתף יריחו... כתף לוחה... היא בית-אל... כתף היבוסים... כתף מול הערבה... כתף בית חגלה"; ועוד יש בגבול יהודה ובנימין (ביהושע ט"ו), נוסף ל"כתף היבוסים... היא ירושלים", גם "כתף הר יערים" הסמוך למפגש הנחלות של יהודה, בנימין ודן בקרית יערים;

הברכה ליהודה משקפת היטב את שותפות הגורל בין שבט יהודה ושבט שמעון – 'שמע ה' קול יהודה' – שיצאו יחד למאבק משותף על נחלה משותפת (שופטים א' ג', יהושע י"ט א', ט', וראה רש"י ורמב"ן), תוך ריחוק ברור משבטי יוסף ורחל, ומשבטי הגליל, כאילו הם 'עם' לעצמם (= 'ואל עמו תביאנו'). אכן, זה היה המצב של שבט יהודה בימי השופטים.
ממבט גיאוגרפי – נחלת ראובן היא הדרומית במזרח הירדן, וקרובה למקום הסתלקות משה. נחלת יהודה היא הדרומית במערב הירדן, והיא הנראית למשה מנגד, מראש הפסגה.

וללוי אמר:

**יְיָ וְאֵל יְיָ לְאִישׁ חֲסִידְךָ,
אֲשֶׁר נָסִיתוּ בְמִי הָאֵל,
תִּרְיַבָּהּ עַל מִי מְרִיבָה –**

'ונמצא נאמן' (כדברי אונקלוס, ורש"י אחריו), והוא שבחו של אהרן הכהן, ראש שבט הלוי, ומשה סבור שאהרן לא חטא כלל במי מריבה. לפיכך, תמוה מאד המשכו של פירוש רש"י, על שבח הלויים הנאמנים למשה בחטא העגל, כי משה התפלל גם בעד אהרן להצילו בחטא העגל (דברים י', כ'), והזכרת החטא היא גנות לאהרן, ולא שבח, ומשה שפתח בשבח אהרן, לא יעבור לגנותו, בהמשך.
לכן יתפרשו פסוקי ההמשך, כפירושו של 'חזקוני' (= 'חזקיה כפירוש בר' מנוח, מאחרוני התלמידים בבית המדרש של רש"י ובעלי התוספות).

**הָאֵמֶר לְאֲבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִיו,
וְאֵת אָחָיו לֹא הִכִּיר,
וְאֵת נָוֹ לֹא יָדַע,
כִּי שָׁמַר אֶמְרֶתְךָ,
וּבְרִיתְךָ יִנְצֹר –**

'אם מת לו אב, ואם אח וכן, צריך לעשות כמי שאינו מכיר, כדכתיב [בכהן גדול]: "לאביו ולאמו לא י... א" (ויקרא כ"א, יא), ולמה? – "כי שמרו אמרתך" שאמרת (שם י"ב), 'ומן המקדש לא יצא' – אפילו בשעת צערו

ותיאור ההתכנסויות בבית אל, במצפה ובגבעון.

במה זכה בנימין, שנקרא 'ידיד ה' (ראו רמב"ן), ונחלתו, 'נחלת שכינה'?

בנימין הוא הבן ה-12, אשר השלים את שבטי ישראל. כבר ביארו חז"ל, שהוא היחיד מן השבטים שנולד בארץ ישראל, לא השתחוה לעשו, וגם לא היה לו חלק במכירת יוסף (ספרי 'וזאת הברכה' ש"ב; ועוד; וראו 'חזקוני'; וראו מאמרי 'נחלת בנימין' – נחלת שכינה, באתר שלי).

סדר ברכות משה הולך מדרום-מזרח לדרום, וצפונה – ראובן – יהודה עם שמעון בנחלה אחת, ואחריהם ברכת לוי הניצבת במדויק בין יהודה ובנימין, צמודה לנחלה המקודשת השוכנת בבנימין. אחר כך תבוא ברכת יוסף, וברכות שבטי הצפון.

סדר זה משקף בבהירות ובדיוק את מצבם של השבטים בראשית ימי המלוכה, עם בחירת ירושלים על גבול יהודה ובנימין, והעלאת ארון הברית אליה על ידי דוד, יחד עם הכהנים בני לוי, לקראת הקמת הבית ל-ה'.

רק בנבואה מרחיקת ראות אפשר היה לברך כך את השבטים מפי משה. כך אמרו חז"ל:

"הראה הקב"ה למשה... דור דור ודורשיו, דור דור ושופטיו... (במדבר-רבה פרשה כ"ג-ד) כלומר, לא רק את הגיאוגרפיה אלא גם את ההיסטוריה:

"אל תקרי 'עד הים האחרון' (דברים ל"ד, ב), אלא 'עד היום האחרון' (ספרי וזאת הברכה, ש"ז)

ד. הברכה ליוסף אצל משה ואצל יעקב

"וליוסף אמר:

מְבַרְכֶת ה' ארצו,

מִמְגַד שמים מְטל, ומתהום רִבְצַת תחת.

וממגד תבואת שמש, וממגד גֶרֶש ירחים.

ומראש הַרְרֵי קדם,

וממגד גבעות עולם. וממגד ארץ ומלא,

רצון שכני סְנֵה,

בואתה לראש יוסף, ולקדקד נְזִיר אָחיו.

בכור שורו הדר לו, וקרני רְאָם קרניו,

בהם עמים ינגח יחדו

פְסֵי ארץ,

והם רבבות אפרים

והם אלפי מנשה"

בהמשך הגבול הצפוני של נחלת יהודה נזכרת "כתף עקרון", והיא היחידה בספר יהושע שמחוץ לגבולות בנימין.

והנה ביאור הברכה לפי גבולות הנחלה של בנימין: ה' ישכון לבטח על בנימין בנחלתו, כנפי השכינה יהיו לו לחופה תמיד, ומקומות הקודש להתגלות השכינה יהיו 'בין כתפיו' – בין "כתף לזוה.. היא בית-אל", לבין "כתף היבוסים.. היא ירושלים"; ובין מקום עלייתם של בני ישראל נושאי ארון הברית מן הירדן, "בגלגל, בקצה מזרח יריחו" (יהושע ד', יט), שסביבו "כתף בית חגלה.. כתף בית הערבה... כתף יריחו" – ועד "כתף הר יערים" הסמוך לקרית יערים, לשם הגיע ארון הברית לשנים רבות, אחרי חורבן שילה, ואחרי חזרת הארון מפלשת (שמואל א' ז', א'-ב').

גם מקום הקודש אליו התכנסו בני ישראל במצפה (שופטים כ', א', כ"א, א', שמואל א' י', י"ז), ומקומות המשכן והבמה הגדולה בנוב (שמואל א', כ"א) ואחר כך בגבעון (מלכים א' ג', י"ז; דברי-הימים א-כ"א, כ"ט; דברי-הימים-ב' א', ג'), נמצאים בנחלת בנימין, בין "כתף לזוה.. היא בית-אל", לבין "כתף היבוסים.. היא ירושלים", וכך נפגשו בנחלת בנימין, ההיסטוריה של השכינה, עם הגיאוגרפיה שלה.

אכן כך הבינו חז"ל כשהביאו ספר יהושע ועיינו בגבול בנימין ויהודה, ואמרו – "שכינה בחלקו של בנימין" (זבחים נג-נד: וראו ספרי 'וזאת הברכה'), ועוד הגדילו להוציא רצועה מחלק בנימין גם לשילה, להכניס גם אותה בקדושת השכינה שבחלק בנימין (זבחים קיח:).

את קדושת המקדש בחלק בנימין הזכירו רוב המפרשים בפסוק הזה, אולם לא הזכירו את סוד הכתפיים ונחלת בנימין בכללה, לפי הכתובים ביהושע,

ורחם'), שהיו שכיחות מאד בפי הכנענים, וניכרות בצלמיותיהם; במיוחד חשוב הדבר לבני יוסף, שעלולים לטעות בייחוד השם, כפי שאמנם קרה (בעגלים של ירבעם).

מאיך, מוסיף משה את מתק הפירות ושפע התבואות (= 'מגד') בשדות 'הארץ ומלואה', שלא היו להם בימי האבות התבואות והפירות שצומחות ומבשילות מחום השמש לפי עונותיה, וירקות המקשאות (= קישואים, אבטיחים, מלפפונים, דלועים), שצומחים ומבשילים מאור הירח לפי מילוי (ראו רש"י, וכך שמעתי מפי חקלאים מגדלי ירקות מקשה).

ברכת אביך גברו על ברכת הוריי,

עד אַתָּה, גְּבַעַת עוֹלָם,

הַיֵּינָן לְרֵאשׁ יוֹסֵף,

וְלִקְדָּקֵד נִזִּיר אַחִיו –

ברכות יעקב אבי יוסף ניצבות בגבורה (= בעוצמה) על גבי ברכות אברהם ויצחק, ויתפשוט למרחבי ארץ ('עד תאנות' = 'תאנות עד' = מרחבים של גבולות ונחלה = 'בואתה לראש יוסף').

מההקבלה ברור, ש'הררי קָדָם' בפי משה הם האבות, ולכן, 'מראש הררי קָדָם' (ולא 'ממגד'), כלומר, ברכות אלה שורשן בברכות האבות (= 'הוריי', 'הררי קָדָם'), והן יתגלו בשפע הנחלה (= 'גבעות עולם'). "ראש יוסף" ו"קדקד נזיר אחיו", הם הביטוי השווה, בפי יעקב כמו בפי משה, למנהיגותו של יוסף, שעל ראשו נזר (= כתר בכורה ומנהיגות), לשלוט ולהנהיג את אחיו.

וכאן מוסיף משה ברכה על כוחו של יוסף במלחמות כיבוש הארץ והגנתה, כוח השור והדרו עם 'קרני ראם', בהם יצאו שבטי יוסף, אפרים ומנשה, מכוח ברכת יעקב להם, לנצח באלפיהם (מלחמת גדעון משבט מנשה, למשל), וברבבותיהם (במיוחד, מלחמות יהושע הגדולות, שהיה נשיא אפרים).

מְבֹרָכָת [מ.ך.ת] ה',

אַרְצו –

המילה 'מברכת' כופלת את עצמה, ברמיזת השיר.

הברכות הארוכות, השופעות חיל ושפע, מעידות על השבטים המנהיגים – יהודה ויוסף בפי יעקב; לוי ויוסף בפי משה. יוסף הוא היחיד-המנהיג בפי שניהם, ויש דמיון רב בין שתי הברכות ליוסף, אבל דווקא בהקבלה יש למצוא את ההבדלים; לכן, נציג כאן את ברכת יעקב ליוסף, להשוואה:

וְיִמְרָה נָר (= ויריב ה),

וְיִרְתָּ עָלַי עֵינַי,

בְּנוֹת,

צְעֵדָה [הגפן] עָלַי שֶׁר –

יוסף, גפן פוריה נטועה על מעין, שבענפיה היא מטפסת על חומה (לפי אונקלוס).

וְיִמְרָה נָר (= ויריב ה),

וְיִטְמָה בְּעַלְי הַצִּיִּים –

אחי יוסף שנאו אותו, רבו עמו, ומררו את חייו.

וְתִשָּׁב בְּאֵיתָן (= פרעה) קִשְׁתוֹ,

וְיִפֵּא (= הזהיבו מפז) זְרַעֵי יָדָיו –

כצירי הפרעונים המצריים, ידיים איתנות ומוזהבות אוחזות בקשת. וכל זה בא –

מִיַּד אָבִיר יַעֲקֹב,

מִשֵּׁם רַעָה אֲבִן יִשְׂרָאֵל;

מֵאֶל אֲבִיךָ וְיַעֲזֹךְ,

וְאֵת שְׂדֵי וְיִבְרַכְךָ –

מידי א-לוהי האבות, שנקרא גם 'הא-לוהים הרַעָה אֲתִי', ונקרא 'אָבִיר' (= ראש הרועים).

ברכת שמים מְעַל,

ברכת תהום רִבְצַת תַּחַת,

ברכת שְׂדֵים וְרַחֵם –

המילה 'מְעַל', יש בה כפל משמעות: 'מלמעלה', וגם מאת 'עליון'. כך מצטרף גם 'עליון' לשמות א-לוהי האבות ותארו.

אבל בברכת משה, אין שום תואר נזכר, ולא שם: לא 'א-ל', ולא 'ש-די', ולא 'עליון' – אלא שם ה' בלבד. זאת, משום שזהו רצון ה', שגילה את שכינתו למשה מתוך הסנה (= רצון שכני סְנֵה), שיקראו לו רק בשם ה' – ה' אחד ושמו אחד! לכן אומר משה – 'ממגד שמים מטל', ולא 'מְעַל', שרומז ל'עליון'; לכן איננו מזכיר 'א-ל' ולא 'ש-די', לא 'אָבִיר' ולא 'רועה'; לכן משמיט משה את ברכות הפוריות ('ברכת שדים

לבין 'הר תבור', לא היתה לה הגנה טבעית. לכן, היה יששכר בפי יעקב, 'רִבֵץ בין המשִׁתִּים' (=ההרים הגבוהים), 'וַיֵּט שכמו לֵס ל, ויהי למס עֲבָד', כלומר, נתון לשליטתן של הערים הכנעניות החזקות (שופטים א', כ"ז).

כשנחלשו הערים הכנעניות אחרי דבורה וברק, פלשו המדינים לעמקים, לנחת יששכר; במלחמת גדעון נגד המדינים (שופטים ו'-ז'), לחמו זבולון ונפתלי וגם אשר (שופטים ו', ל"ה) מצפון, ושבטי מנשה, ואחר כך גם אפרים, מדרום – רק יששכר לא נלחם, כי לא היה מסוגל למלחמה; לכן קשר משה את ברכת יששכר לברכת זבולון, שיוכל בצאתו, להגן על יששכר, היושב באהליו ללא יכולת הגנה.

**עמים הר יקראו,
שם יזבחו זבחי צדק,
כי שפע ימים יינק,
פְּנֵי טַמְנֵי חוֹל –**

'עמים' כאן הם שבטים; נחלות שבטי הגליל נפגשות בהר תבור (יהושע י"ט, י"ב, כ"ב, ל"ד), והוא נחשב גבול מקודש בין שבטים, כמו שכס לשבטי יוסף, כמו בית-אל בין בנימין לאפרים, כמו ירושלים בין בנימין ליהודה, כמו באר-שבע בין יהודה ושמעון. לכן, בזמן 'היתר הבמות' (וכך היה בימי משה – 'איש כל הישר בעיניו', דברים י"ב, ח'; וגם אחר כך, כשהעם היו מזבחים בבמות מתוך הרגל) היו שבטי הגליל עולים להר תבור לזבוח זבחי צדק משפע נחלתם. על זה בִּרְכָם משה.

רק משעה שבטלו הבמות, הועבר הביטוי 'הר יקראו' להר המוריה (כמדרש חז"ל, רש"י והמפרשים לפסוק זה), אבל פשוטו של מקרא מכוון להר תבור, בגבול הנחלות של זבולון ויששכר (ונפתלי – אולי גם אשר).

ה. ברכות ששת השבטים הנותרים

ברכת משה נמשכת בסדר הגיאוגרפי של הנחלות, מנחלות אפרים ומנשה אל זבולון ויששכר, משם פונה מזרחה לנחלת גד, בגלעד, ממזרח לנחלות מנשה ויששכר, ומשם אל שבטי הצפון, לפי הסדר הגיאוגרפי בסוף ימי השופטים (כשדן כבר התנחל בצפון, ובנבואת משה, כדלעיל): ממזרח למערב – דן – נפתלי – אשר.

חולשתם וריחוקם של שבטים אלה חייבה ברכה יתירה, ולכן נזכרו שמות ששה השבטים האלה, בתוך הברכה (ולא רק בפתיח, כפי שפירש רש"י).

**ולזבולון אמר:
שמח זבולון בצאתך,
ויששכר באהליך –**

זבולון היה שבט לוחם, כבשירת דבורה ('זבולון עם חַרֵף נפשו למות', שופטים ה', י"ח), מבוצר בהרי הגליל התחתון (=בין נצרת לציפורי). יחד עם זה היו לו זכויות שמורות מברכת יעקב, באוצרות הטבע שבחוף הים מצפון לכרמל, והן זכויות הדיג, ייצור הזכוכית מן החול, וצביעת התכלת והארגמן שהופקו מן החילזון (ראו מגילה ו).

אוצרות אלה והפקתם היו מאז ומתמיד נחלתם של הפניקים וישבי צור וצידון, והם לא ששו להתחלק בהם עם בני ישראל. משה ברך את זבולון, שישמח בצאתו להפקת האוצרות כשכוחו עמו, ויזכה להביא זבחים מן האוצרות האלה, הם הם 'פְּנֵי טַמְנֵי חוֹל'.

בפועל, היו הפניקים חזקים ודומיננטיים, ושבטי זבולון ואשר נדחקו לגרעיני נחלתם (שופטים א', ל"א-ל"ב); על זה אמרו חז"ל (מגילה שם), שזבולון היה מתרעם על מידותיו (=נחלותיו) של הקב"ה, כי לא הצליח לממש אותם. סיימו חז"ל שעל כל פנים, זכויות היסוד באוצרות הטבע שבחוף ההוא, נשמרו לזבולון תמיד.

יששכר התיישב בעמק יזרעאל ומזרחה אל סביבות בית שאן; נחלה זו בעמק, בין 'הרי בגלבע'

**ולגד אמר:
ברוך מרחיב גד,**

כלביא שְׁוֹן,
וטרף זרוע, אף קדקד;
וַיֵּרָא רֵאשִׁית לוֹ –

(במדבר י"ב, ג'), ישיר כך על עצמו?
לכן, נראה שדברי האבן עזרא קרובים לפשט – שבט גד ראה ארמונות ספונים בעץ של מחקקי (=שליטי) מלכות סיחון האמורי, והיה חשוב לו להתנחל באזור ההוא. לכן א (וַיֵּאָתָא < 'וַיֵּתָא') אל ראשי עם ישראל, והתחייב לעבור חלוצים לפני כלל ישראל בכיבוש הארץ ממערב לירדן, ובזה עשה צדקת ה' ומשפטיו (=במשפטי התנאי הכפול) עם ישראל (והפסוק כולו מדבר על שבט גד, כפירוש הראשון ברש"י).

ולדן אמר:
דן גור אריה;
[והנחל] ?! ק מן הבשן –

משה ראה את מקומו של דן בצפון, אם מלכתחילה, (מלפני הפלת הגורל של דן ממערב לבנימין, יהושע י"ח-ט), וזאת בגלל הקשר הטבעי לשבטי נפתלי ואשר (השותפים עמו גם בדגל דן, במדבר ב', כ"ה-ל"א), ואם מפני שראה משה בנבואתו את שבט דן עולה צפונה (שופטים י"ח), אחר שלא הצליח לממש את נחלתו במרכז. כפי שתיאר בנבואה את שבט לוי, בין יהודה ובנימין, במקום השכינה.

יש היגיון בתמונת דן כאריה כובש את העיר (יהושע י"ט, מ"ז/ שופטים י"ח) 'לְשִׁים' = 'לְיִשׁ' = אריה; אולם חסר היגיון בציור האריה, כמזנק על תל דן מן הבשן. בני דן לא הסתערו על העיר מן הבשן, ושבט דן לא התנחל שם עקב מלחמות בני מנשה בבשן.

לכן, יש טעם בפירוש (אונקלוס ורש"י), שהחצי השני של הפסוק איננו המשך לתמונת האריה, אלא משפט חדש: הנחל (=ממקורות הירדן) הזורם בסביבת דן מזנק במפליו מן הבשן. כך, יש פסוק בתורה, שמתאר את המפלים המרשימים במערב הבשן (הנקרא בפינו כיום

(כאמור לעיל), גד היה השבט החזק והמוביל בנחלת עבר הירדן מזרחה (וכך הוכיח כבר ראב"ע); על ראובן התפלל משה שלא ימות, ויהיו אנשיו מספר חשוב, ועל גד אמר שהוא כלביא טורף, אשר מֵה 'זרוע' (=לוחמים), ואף ראשים ומפקדים (=קדקד).

ברשימת הערים אשר בנו בני גד וראובן (במדבר ל"ב, ל"ד-ל"ח) רואים, שערי גד מקיפות את ערי ראובן בחגורת מגן. מכאן, שגד היה היוזם של ראשית ההתנחלות בעבר הירדן, והוא משך את ראובן אחריו (השוו את הסדר במדבר ל"ב, בין פסוק א' לפסוק ב', ולהמשך, וראו רמב"ן). על זה אמר משה – "וַיֵּרָא רֵאשִׁית [נחלה] לו".

אחר כך, בימי שאול, המלך הראשון, נלחמו בני ראובן וגד עם שבטי הגר מבני ישמעאל, והרחיבו את נחלותיהם מזרחה 'על כל פני מזרח לגלעד', כמסופר בדברי הימים א' (ה', י, י"ט). בדברי הימים נראה, שעיקר המלחמה וההרחבה היה של בני ראובן, אבל בברכת משה נרמז, שהרחבת הנחלה תבוא מכוחו העדיף של גד – 'ברוך מרחיב גד' (וכך פירש רש"י).

כי שם חלקת מחקק סָפּוֹן,
וַיֵּתָא רֵאשִׁי עָם,
צדקת ה' עשה
ומשפטיו עם ישראל –

זהו הפסוק הקשה מכל ברכת משה: א. מה הקשר בין נחלת גד לבין 'חלקת מחקק'? ב. מי עשה 'צדקת ה', ומשפטיו עם ישראל' – שבט גד, או המחוקק?

רוב המפרשים סברו ש'חלקת מחקק ספון' הוא קברו של משה, המחוקק, שעשה 'צדקת ה', ומשפטיו עם ישראל'. אם כן, משה התנבא כאן על קברו שלו; אולם יש להקשות: הגיא 'מול בית פעור', הוא בנחלת ראובן (שגם נ את נְבוֹ), ולא בנחלת גד? גם מוזר מאד, שמשה, ה'עֲנֵנוּ מאד מכל האדם ..

'רמת הגולן', על שם העיר 'גולן'
בבשן למנשי', דברים ד', מ"ג).

**ולנפתלי אמר:
נפתלי, בע רצון,
ומלא רַת ה',
ים וְדָרוֹם יִרְשָׁה –**

חז"ל אמרו (בבא קמא פא.; וכך
פירש רש"י), ש'ים' הוא ים
כנרת, שכולו בנחלת נפתלי,
ו'דרום' הוא חופו הדרומי, שם
היה לנפתלי 'מלוא חבל תָּרֹם',
כלומר השטח הדרוש לספינות
הדיג, לפרישת רשתות
(=תָּרֹמִים).

אולם מסתבר לפי הפשט,
שהכוונה לכל שפע המים בעמק
כנרת, ולחום השמש המלא
כאשר השמש מדרום, והחיבור
הזה של שמש ומים מבשיל שפע
עצום בפירות וביבולים שבנחלת
נפתלי, מברכת ה' (קרוב לזה
בפירושו של 'חזקוני', אלא שלא
ביאר 'ים ודרום').

**ול שר אמר:
ברוך מבנים שר,
יהי רצ י אחיו,
וטבל בשמן רגלו –**

ברוך מפי הבנים שבט אשר,
בזכות שמן הזית המופק במיוחד
בנחלתו, בגליל המערבי, וכולם
צריכים לו (וכך פירש 'חזקוני').

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב יואל בן-נון התשע"ח
עורך: אורי יעקב בירן

בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il
